

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Л.О. ВАРЗАЦЬКА

**ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Методичний посібник

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

Варзацька Л.О.

В 18 Формування морфологічної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови. / Л.О. Варзацька. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2018. — 168 с.

ISBN 978-966-10-4815-6

У виданні викладено методику формування морфологічної грамотності у структурі дослідного учіння, що забезпечує повноцінні умови для реалізації національного і громадянського виховання та мовленнєвого розвитку учнів 5-7 класів; орієнтує на опанування способів пізнавальної та мовленнєвої діяльності та розвитку на цій основі умінь комунікативно доцільно вживати мовні засоби у різних сферах і видах мовленнєвої діяльності; акцентує на мотивації творчої самоактивності, формуванні досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення до світу, самостійності й особистої відповідальності, саморозвитку і саморегуляції.

Для вчителів української мови загальноосвітніх шкіл, студентів філологічних факультетів педагогічних закладів освіти.

УДК 81.2 Укр-922
ББК 74.268.1Укр

Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.

РОЗДІЛ I

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ КОМПЕТЕНТНІСНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (5–7 класи)

§ 1. Мета, принципи, зміст, методи компетентнісної мовної освіти

Питання компетентнісного підходу до навчання, виховання й розвитку учнівської молоді набуває нині особливої актуальності, що зумовлюється типовою для сучасної школи проблемою: учні здатні опанувати теоретичні знання, але мають труднощі із застосуванням цих знань у конкретних життєвих ситуаціях. Про доконечність формування ключових компетенцій у школярів ідеться в рекомендаціях Ради Європи щодо оновлення освіти. У програмах, розроблених на основі Закону України «Про загальну освіту», акцентується на специфічних для навчального предмета «Українська мова» суспільних функціях — здатності справляти різнобічний вплив на учнів — пізнавальний, розвивальний, виховний, сприяти формуванню в них готовності до суспільно корисної праці.

Ефективність досліджень із означеної теми та впровадження їхніх результатів у масову практику зумовлюється передусім обґрунтуванням категорійного апарату сучасної лінгводидактики. Саме розв'язанню цього актуального питання був присвячений круглий стіл, організований колективом лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки НАПН України (завідувач — Ніна Голуб). Відбувся він 25 лютого 2013 року, присвячений пам'яті та науковій спадщині члена-коресподента НАПН України, доктора педагогічних, професора Олександра Біляєва на тему: «Методи навчання української мови в системі компетентнісної освіти». Матеріали круглого столу та статтю Ніни Голуб «Категорійний апарат сучасної лінгводидактики: проблеми і перспективи» опубліковано у часописі «Дивослово» № 6 за 2014 рік (с. 13-18).

За підсумками круглого столу ухвалено конкретні рішення та пропозиції для подальших дискусій, а саме:

1. У визначенні змісту наукових термінів орієнтуватися на такі тлумачення:

Методи навчання — це впорядковані способи організованої взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів, спрямовані на досягнення цілей освіти. Метод — складна багатокomпонентна й багатовимірна дидактична категорія; система прийомів навчання.

Прийом — це елемент методу, зумовлена логікою методу конкретна дія вчителя чи учня, що наближує їх до досягнення поставленої мети. Особливістю прийому є здатність його бути складником різних методів.

Терміни *метод* і *прийом* — близькі, але не тотожні поняття.

Педагогічна технологія — це сукупність форм, методів, прийомів і засобів навчання, що можуть забезпечити прогнозований (спланований) результат. Технологія має властиві їй ознаки, завдяки яким неможливе сплутування її з методикою, а саме: не передбачає варіативності (у ній неможлива заміна елементів); основне призначення її — забезпечити комплексний результат; технологія зорієнтована на реалізацію завдань конкретного підходу в освіті; має такі складники: рекомендації щодо організації навчання, лінію цінностей, критерії оцінювання, сценарії базових уроків, методологічне забезпечення, опис еталона випускника, навчальний план, програму, підручники й посібники.

Форма — 1) форма навчання (індивідуальна, парна, групова, колективна, фронтальна); 2) форма організації навчання (урок, лекція, семінар, практикум, тренінг та ін.). Отже, «робота в малих групах і парах» є формою, а не методом навчання.

2. У процесі творення, вживання й популяризації наукових термінів потрібно додержувати вимог чітко визначеної специфічності, моносемії, емоційно-експресивної нейтральності терміна порівняно із загальнонавчаним словом. Науковцям, які досліджують методи навчання, варто переглянути засади домінування їх, а доти використовувати загальні назви, наприклад, інтерактивний метод, дослідницький метод (ця назва так само стосується асоціативного дослідження, наукового експерименту, індукції, дедукції як різновидів дослідницького методу); інтерактивна вправа (щодо асоціативного куша, асоціативного пейзажу, гірлянди асоціацій, інтерпретацій кластерування, прямого тлумачення, портретування слова та ін.).

3. Ретельного дослідження потребують питання кількості, якості, доцільності та класифікації наявних методів навчання української мови. Важливо приділяти увагу не тільки методам навчання, а й методам учіння.

4. Методи для компетентнісного навчання української мови добирали з урахуванням трьох підходів: предметно-інформаційного, ціннісно-орієнтаційного і діяльнісного.

Досліджуючи проблему формування морфологічної компетентності учнів, ми користувались такими дефініціями:

— **морфологічна компетентність** як предметна — це сформована здатність особистості використовувати здобуті мовні знання як засіб самовираження, самопізнання, саморозвитку, самоствердження у процесі розв'язання навчальних і життєвих проблем;

— **комунікативна компетентність** як ключова — це спрямована здатність здобувати знання, уміння, навички, досвід, інтерпретувати їх для досягнення ефективних результатів у процесі дослідиного учіння.

З'ясовуючи сутність компетентнісного навчання на уроках української мови, важливо розкрити відмінність між компетенцією і компетентністю з освітньої точки зору.

Освітні компетенції (за визначенням російських дидактів В. Краєвського, А. Хуторського) — це соціальна вимога до освітньої підготовки, яка виражається сукупністю взаємопов'язаних компонентів — ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, інструментарію пізнання, досвіду діяльності стосовно визначеного кола об'єктів реальної дійсності, потрібних для здійснення особистісно і соціально значущої продуктивної праці.

Компетентність — це оволодіння відповідною компетенцією. Це вже сформована сукупність якостей особистості — ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей, способів діяльності в певній соціально й особистісно значущій сфері. Компетентність виражає здатність особистості нагромаджувати, інтегрувати знання, уміння, здобутий досвід для досягнення поставлених цілей.

Комунікативні ключові компетенції лежать в основі формування мовної особистості людини, яка: 1) володіє скарбами рідної мови, мовленнєвими вміннями й навичками, дбає про красу і вдосконалення власного мовлення, сповідує ідеали національної і всесвітньої культури; 2) вміє працювати у групі, колективі, володіє різними соціальними ролями, вміє представити себе, групу, поставити запитання, дискутувати.

Як установили В. Краєвський та А. Хуторської, ключові комунікативні компетенції перебувають в ієрархічних зв'язках з іншими ключовими компетенціями, як-от:

— **ціннісно-сміслові**, що пов'язані з усвідомленням учнем своєї ролі в навколишньому світі, вибором цільових і смислових устано-

вок для своїх дій, учинків, прийняття рішень, забезпечують механізм самовизначення, індивідуальну освітню траєкторію школяра, програму його життєдіяльності в цілому;

— **загальнокультурні**, які орієнтують на пізнання і досвід діяльності в галузі національної й універсальної культури, на опанування культурологічних основ сімейних, соціальних, суспільних та побутових явищ і традицій, на усвідомлення ролі науки, релігії в житті людини;

— **навчально-пізнавальні**, які спрямовані на формування оргдіяльнісних умінь (цілевизначення, планування, організація власного учіння, оцінювання, самооцінювання, рефлексія) у взаємозв'язку з уміньми когнітивними і творчими, етико-естетичними, інтерактивними;

— **особистісного самовдосконалення** (освоєння способів фізичного, духовного, інтелектуального розвитку, емоційна регуляція й самопідтримка, формування психологічної грамотності, культури мислення і поведінки, безпека життєдіяльності, екологічна грамотність);

— **соціально-трудові**, що формують уміння орієнтуватися в питаннях економіки, права, етики трудових і громадських взаємин.

У працях українських (Г. Васильська, І. Гудзик, В. Паламарчук, В. Редько, О. Савченко, Л. Скуратівський) та російських учених (В. Краєвський, Н. Свіріна, А. Хуторської) з'ясовано метапредметну (надпредметну або допредметну) сутність ключових компетенцій, які виходять за межі окремих предметів і лише конкретизуються в програмі та навчальному матеріалі як їх метапредметні елементи. Український дидакт О. Савченко характеризує компетентнісний підхід як результативно-діяльнісну освіту. У працях російського вченого Н. Свіріної для означення цього типу навчання вживається термін «системно-діяльнісна освіта».

Компетентнісне навчання ставить за мету сформувати всебічно розвинену висококультурну, активну, добротворчу особистість, здатну до ефективної продуктивної діяльності в певній сфері. Для досягнення означених освітніх цілей перспективним є **тип навчання**, у якому інтегруються компетентнісний і особистісно зорієнтований підходи, в результаті чого особистісно зорієнтоване навчання стає ефективним засобом реалізації компетентнісної системно-діяльнісної освіти, яка створює можливість здобуття знань самим учнем. Знання не передаються в готовому вигляді, а здобуваються, конструюються, генеруються самим учнем у власній діяльності, тобто учень стає активним співтворцем навчально-виховного процесу. Кожен учень в означеній парадигмі (у протизагальному традиційній) роз-

глядається як індивідуальність, яка має генетично закладену сутність і відповідну програму розвитку. У всіх дітей різні здібності, інтереси, можливості. І учитель має допомогти кожному не лише опанувати навчальний предмет, а й реалізувати власний потенціал.

Успішність оволодіння учнем комунікативною компетентністю як ключовою, морфологічною та предметною зумовлюється передусім сформованістю його структури пізнавальної і мовленнєвої діяльності як визначальної передумови самовизначення, самопізнання, саморозвитку особистості. Розв'язуємо поставлене завдання на основі здобутих наукових даних про перспективність розгляду загальнопізнавальних (когнітивних і креативних), етико-естетичних, інтерактивних, комунікативних і оргдіяльнісних умінь у взаємозв'язку та взаємозумовленості, завдяки чому створюються оптимальні умови для формування змістоутворювальних мотивів учнів, удосконалення їхніх загальнонавчальних умінь, узагальнених способів пізнавальної і мовленнєвої діяльності, чим забезпечується здатність школяра прилучатися до навчально-виховного процесу активним його співтворцем.

У центрі уваги навчально-виховного процесу стає формування означеної сукупності умінь, зокрема:

- 1) а) *загальнопізнавальних (когнітивних)*: аналіз, порівняння, конкретизація, установлення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків);
б) *загальнопізнавальних (креативних)*: фантазування на основі сприйнятого, прогнозування, перенесення знань, умінь, навичок у нові ситуації, формування проблем у процесі пізнання і життєтворчості, висунення гіпотез, аргументація, спростування хибних припущень, тверджень;
- 2) *комунікативних*: здатність взаємодіяти з іншою людиною на гуманних основах, толерантно; спроможність взаємодіяти з групами, колективами, суспільством, а також самим собою (рефлексивно), текстом, загальнолюдськими досягненнями;
- 3) *оргдіяльнісних*: цілевизначення, планування, організація власного учіння, оцінка, самооцінка, контроль, рефлексія;
- 4) *етико-естетичних*: уміння помічати і оцінювати красу в мовних явищах, природи у творах мистецтва, у вчинках людей і результатах їхньої діяльності; спроможність критично оцінити свої вчинки відповідно до загальнолюдських моральних норм, готовність прощати образи з боку знайомих і незнайомих: переконаність, що творити добро словом і ділом — обов'язок кожної людини;

- 5) *інтерактивних* — здатність застосовувати для розв’язання пізнавальних і мовленнєвих завдань інтерактивні методи, прийоми і форми: незакінчене речення, мікрофон-1, мікрофон-2, ПРЕС, ЗхД (знаю, хочу, дізнався), тренування, портфоліо, парну, групову, індивідуальну діяльність.

Оптимальні умови для особистої самореалізації учнів створюються: конструюванням технології, зорієнтованої на їхню особисту продуктивну діяльність та організацією розвивального середовища, у якому здійснюється навчання.

Ефективність створеного розвивального середовища досягається за умов:

- формування національного характеру і національної самосвідомості з опертям на архетипи національного підсвідомого;
- досягнення особистістю ціннісних орієнтацій — ідеалів добра, краси, істини як першооснови креативних умінь;
- здатності учня займати активну життєву позицію, що формується системою особистісно зорієнтованих ситуацій, за яких радість пізнання та живого спілкування стає засобом природного самовираження, самопізнання, саморозвитку особистості.

Найважливішими передумовами створення методики, яка забезпечує позицію учня як активного співтворця навчально-виховного процесу та орієнтує його на особисту продуктивну діяльність, є такі:

- 1) формування і систематичний розвиток узагальнених способів пізнання і словесної творчості;
- 2) організація навчання мови на конструктивно-творчому рівні:
 - а) через зіставлення, переконструювання, установлення внутрішньопредметних, міжпредметних зв’язків, міжпредметну інтеграцію методом комплексних вправ;
 - б) доцільним використанням проблемних, дослідницьких методів;
- 3) розвиток здатності учнів до інтелектуальної творчості шляхом розширення їхнього кругозору, збагачення словника і граматичної структури мовлення:
 - а) створенням системи спостережень, дослідницької і художньої діяльності методами проєктів та комплексних вправ;
 - б) опануванням ІКТ та медіатехнологій.

Сконструйований нами тип особистісно зорієнтованого компетентнісного навчання програмує *опанування мовних знань способом розв’язання мовленнєвих завдань*. Ґрунтується він на сукупності наукових даних про:

- рідне слово як засіб прилучення учня до духовної культури народу (І. Огієнко, О. Потєбня, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський);
- необхідність наочних образів, спілкування з природою, мистецтвом для повноцінного розвитку думки учня, пробудження в нього бажання вчитися (Ш. Амонашвілі, А. Коменський, В. Сухомлинський, К. Ушинський, А. Хуторської);
- дидактичні та розвивальні функції системних мовних і мовленнєвих зв'язків, опорних умінь, узагальнених мислительних дій, які є інструментом проникнення в сутність мовних і мовленнєвих знань та операційну структуру пізнавальної і мовленнєвої діяльності особистості (Л. Виготський, В. Давидов, П. Ерднієв, Б. Ельконін, В. Занков, В. Краєвський, Т. Рамзаєва, А. Хуторської);
- способи управління сприйманням, уявою, мисленням, пізнавальною і мовленнєвою діяльністю школярів як визначального параметра організації компетентнісного типу навчання (Ш. Амонашвілі, Є. Бондаревська, Л. Гриценко, А. Краєвський, А. Маслоу, К. Роджерс, О. Савченко, Г. Сковорода, В. Сериков, Г. Токмань, А. Фасоля, М. Холодна, А. Хуторської, І. Якиманська).

Визначальними принципами такої організації пізнання української мови є природовідповідність, розвивальної допомоги, єдність мовної освіти і мовленнєвого розвитку.

Пропонований тип системної діяльнійснї мовної освіти ґрунтується на *основі синтезу таких методичних підходів*, як особистісно-зорієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнійсний, функційно-стилістичний, текстоцентричний, коґнітивно-креативний.

Створена нами методика навчання програмує *опанування мовних знань способом розв'язання мовленнєвих завдань*. Зміст дослідиного учіння в ньому реалізується:

1) *системою комплексних вправ* за мірою допомоги, рівнем творчості, способом інтегрування видів діяльності, зорієнтованою на досягнення єдності емоційно-образного і логіко-поняттєвих аспектів пізнання та оптимальне співвідношення коґнітивної і афективної (емоційно-вольової) сфер особистості як двох взаємопов'язаних форм психічного відображення об'єктивного світу;

2) *проектною діяльністю* як визначального засобу мотиваційного залучення учнів у пізнання і словесну творчість, здобуття ними суб'єктного досвіду. Способами розвивальної допомоги слугують інтерактивні методи і форми навчання.

Системотвірним компонентом організованого пізнання на суб'єкт-суб'єктних стосунках є комплексні вправи. Сконструйовані вони з позиції теорії мовленнєвої діяльності. Їм притаманна сукупність таких ознак:

- будуються вони на основі системи текстів, об'єднаних певною темою соціокультурної змістової лінії, з чітко вираженими соціокультурними, дидактичними, розвивальними, виховними функціями (див. таблицю 1), в яких виучувані мовні знання є **типовими**, найбільш вагомими для вираженої думки та органічно **поєднуються** з емоційно-образною (ігровою, художньою) **діяльністю**;
- своїм змістом спонукають дітей до словесної творчості й водночас націлюють на розв'язання лексичних, граматичних, правописних завдань у їхніх системних зв'язках;
- ґрунтуються на засадах методу узагальнених предметних структур та узагальнених способів діяльності (методу укрупнених дидактичних одиниць);
- їхня послідовність визначається сутністю опорних умінь, завдяки чому створюються оптимальні умови для опанування програмового матеріалу через порівняння, зіставлення, перекоструювання, встановлення внутрішньо-предметних, міжпредметних зв'язків, міжпредметну інтеграцію, аби досягнути опанування учнем узагальнених умінь пізнавальної та мовленнєвої діяльності.

Таблиця 1

Текст, його соціокультурні, розвивальні, дидактичні та виховні функції		
Як спосіб прилучення дітей до духовної культури народу; розширення їхнього кругозору, формування особистісного бачення краси, добра, істини	Як засіб унаочнення мовних явищ для активізації пізнавальних процесів; як спосіб укрупнення навчальної інформації; активізації евристичної бесіди з метою формування узагальнених способів пізнання	Як інструмент оволодіння узагальненими вміннями сприймати, відтворювати, будувати й поліпшувати текст; як спосіб збагачення словника і граматичної структури учнівського мовлення; як засіб формування авторського задуму

Конкретизуємо соціокультурні, виховні, дидактичні функції тексту як основу комплексних вправ *фрагментом уроку української мови і мовлення з теми «Дієслово» в 5 класі, створеною Л. Варзацькою.*

Вправа. Стилістичне дослідження. Спостереження за істотними ознаками дієслова як частини мови.

1. Розглянь малюнок і прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Білі гуси на озеро впали,
Тихі води кругом розгойдали...
Розцвіли як купави великі...
Довго-довго їх чуються крики.
Навмивалися, накупалися,
Нагойдалися, нагулялися,
Закричали, знялись і полинули,
Тільки пір'я на спогад покинули.

Олександр Олесь

2. Знайди слова, що допомагають уявити, як тішилися гуси на озері. На які питання відповідають ці слова? Що означають? До якої частини мови належать?

3. Прочитай подані в таблиці слова. Усно зміни їх за зразком.

Хто?	Що зробили?	Що роблять?	Що зроблять?	Що зробити?
гуси	накупалися закричали полинули	купаються	накупаються	накупатися

Основною навчання стають, таким чином, не розрізнені слова і речення, а цілісні взірці красного письменства, одухотворені ідеалами правди, добра, краси, істини. Від уроку до уроку змінюється зміст граматичних знань, що опановують учні, незмінною ж лишається владна сила художнього образу як втілення віри народної в перемогу добра над злом. Ці яскраві емоційно-естетичні враження і переживання викликають почуття радісної схвильованості, без якої не може повноцінно розвиватись думка дитини, йти від наочних образів до абстрактних узагальнень, успішно долати шлях від явища до сутності.

Бажання вчитися, мотиваційний аспект пізнання значно підвищується також завдяки тому, що тексти, дібрані для побудови комплексних вправ, поєднуються з різними видами діяльності — грою,

драматизацією, спостереженням за довкіллям, в яких якнайповніше розкриваються нахили, інтереси дітей. Охарактеризуємо розвивальну сутність кожного з видів емоційнообразної діяльності табличним способом (див. таблицю 2).

Таким чином, уведення в навчальний процес системи комплексних вправ за способами інтеграції видів емоційно-образної діяльності виявляє істотний вплив на особистість учня: 1) забезпечує постійну взаємодію слова та унаочнення, слова та дії, завдяки чому долається недиференційованість дитячого сприймання, активізується уява, успішно проходить процес абстрагування від лексичного значення конкретних слів і виділення в них загального, граматичного; 2) дає можливість педагогові глибше індивідуалізувати навчання, спираючись на природні здібності, нахили дітей, особливості сприймання яви, пам'яті, мислення.

Таблиця 2

Види діяльності, які активізують пізнання і словесну творчість

Назва діяльності	Розвивальні можливості
I вид — ігрова діяльність	Активізує опанування чуттєвих способів пізнання: уміння вичленовувати ознаки предмета, знаходити з-поміж них родові й видові, спільні й відмінні, істотні та неістотні.
II вид — спостереження за природою, взаєминами людей, самим собою	Уводить у процес народження образного вислову, допомагає розкрити сутність залежностей і зв'язків у природі, оволодіти ціннісними орієнтирами, сприяє розширенню уявлень про значення слів абстрактного змісту.
III вид — художня діяльність	Забезпечує поєднання словесного образу з графічним та музичним, активізує уяву, образне сприймання світу, допомагає зрозуміти значення абстрактної лексики; формує особистісний досвід творчої діяльності, ціннісні орієнтири.

Таким чином, уведення в навчальний процес системи комплексних вправ за способами інтеграції видів емоційно-образної діяльності

ності виявляє істотний вплив на особистість учня: 1) забезпечує постійну взаємодію слова та унаочнення, слова та дії, завдяки чому долається недиференційованість дитячого сприймання, активізується уява, успішно проходить процес абстрагування від лексичного значення конкретних слів і виділення в них загального, граматичного; 2) дає можливість педагогові глибше індивідуалізувати навчання, спираючись на природні здібності, нахили дітей, особливості сприймання уяви, пам'яті, мислення.

Така цілеспрямована організована діяльність учнів ґрунтується на фундаментальному положенні К. Ушинського: «Слово має виростати з думки, а думка зі спостережень за природою, самим собою та іншими людьми». Зміст спостережень та дослідницької діяльності визначається у світлі ноосферної освіти (В. Вернадський, Н. Масло-ва), програмується:

- чотирма етапами сприймання та переробки інформації (Ж. Піаже): (I — сенсорний, II — символічний, III — логічний, IV — лінгвістичний);
- структурою мовленнєвої діяльності (О. Леонтьєв), її основними взаємопов'язаними етапами (орієнтація, планування, реалізація, контроль);
- структурою уяви, основними етапами переробки сприймань (Л. Виговський): (I — розчленування враження на частини; II — перебільшення чи применшення елементів враження; III — об'єднання, комбінація частин враження; IV — кристалізація частин в образ).

Співвідношення основних видів емоційно-образної діяльності визначається віком, рівнем підготовленості учня та його можливостями. Чим слабше підготовлений учень, чим менше розвинені його пізнавальні можливості, тим більшою має бути питома вага комплексних вправ із провідними видами діяльності — ігровою, предметно-практичною, малюванням, музикою. У виборі організаційних форм на перших порах навчання перевага віддається колективній, парній, груповій діяльності. Поступово збільшується частка індивідуальних спостережень та дослідницької діяльності.

Система комплексних вправ, побудована на основі теорії мовленнєвої діяльності, орієнтує на активізацію механізмів мовлення — взаємодію довгочасної та оперативної пам'яті (М.І. Жинкін, О.О. Леонтьєв, І.О. Синиця). Матеріалом довгочасної пам'яті є два її компоненти: 1) запас слів і граматичних моделей; 2) запас уявлень і понять про довкілля, здобуті у різні моменти життя. Крім довгочасної пам'яті у процесі мовлення, усвідомлення мовних знань та

включення їх у мовленнєву практику важлива роль належить оперативній пам'яті. Вона діє декілька секунд: відбирає із довготривалої пам'яті синтаксичні схеми і включає в них слова. Сутність оперативної пам'яті зводиться до двох функцій: 1) утримання двох написаних чи сказаних слів під час побудови речення; 2) випередження двох сусідніх, синтаксично зв'язаних слів. І так в ланцюгу всього речення і тексту. Створення тексту починається з авторського задуму. Він теж формується в механізмі утримання і випередження, але стосується не окремого речення, а всього висловлювання, спрямовує весь хід думки під час його побудови.

Підсумовуючи викладене, представимо систему комплексних вправ за способами інтеграції видів діяльності як визначальний засіб активізації механізмів мовлення в процесі опанування мовних знань. Узагальнено подано це положення у вигляді *таблиці 3*.

У процесі дослідного учіння для формування узагальнених способів пізнавальної діяльності у процесі дослідного учіння використовуємо **два основні типи комплексних вправ і завдань**, зорієнтованих на порівняння, переконструювання, узагальнення здобутих мовних знань.

Перший тип:

Установлення внутрішньопредметних — внутрішньопоняттєвих зв'язків, як-от:

— дієслова доконаного і недоконаного видів, часи дієслова, неозначена форма дієслова;

— складносурядне складне речення і просте з однорідними членами речення.

Другий тип:

Установлення внутрішньопредметних зовнішньопоняттєвих зв'язків:

— змінені форми слова, спільнокореневі слова;

— змінені форми слова, спільнокореневі слова, синоніми;

— синоніми, антоніми, спільнокореневі слова.

Під час формування *узагальнених способів зв'язного мовлення* (інформаційно-змістових, структурно-композиційних, лексико- та граматики-стилістичних умінь, редагування) акцентуємо на послідовному використанні соціокультурних, розвивальних, дидактичних, виховних можливостей тексту (*див. таблицю 1*). Доцільними в цьому випадку є завдання конструктивно-творчого та творчого змісту; аналітико-синтетичні, синтетичні: